

Marta Czakowska*
Michał Czakowski**

Alternatywne sposoby głosowania w świetle przepisów ustawy – Kodeks wyborczy

Streszczenie: Niektóre kraje wprowadzają coraz liczniejsze usprawnienia w procesie wyborczym dla polepszenia nie tylko wygody wyborcy, ale przede wszystkim dla zwiększenia frekwencji. Przykładem są różnego rodzaju systemy wyborcze, ale także same sposoby głosowania. Wśród współczesnych systemów prawa wyborczego odnajdziemy wiele alternatywnych form głosowania. Przykłady alternatywnych sposobów głosowania to: głosowanie korespondencyjne, głosowanie przez pełnomocnika, e-voting za pomocą urządzeń – maszyn, tzw. głosomatów, e-voting zdalny z wykorzystaniem wielu współczesnych technologii (np. Internet). Praktyki stosowane przez niektóre państwa w tym zakresie stały się także pierwowzorem dla polskiego ustawodawcy.

Słowa kluczowe: głosowanie korespondencyjne, głosowanie przez pełnomocnika, e-voting, system wyborczy

Alternative methods of voting in light of the Electoral Code Act

Summary: Some countries are introducing increasing number of improvements in the electoral process not only for the convenience of voters, but also to increase voter turnout. The examples include various types of electoral systems as well as different methods of voting. Among the contemporary electoral systems there are many alternative forms of voting, such as postal voting, proxy voting, e-voting using special devices called voting machines, remote e-voting (e.g. through the Internet). This kind of practices introduced by some countries have also become a model for the Polish legislation.

Key words: postal voting, proxy voting, e-voting, electoral system

We współczesnych państwach demokratycznych w procesie sprawowania władzy niezwykle istotną rolę pełni społeczeństwo. Ludność zamieszkująca dane terytorium, po spełnieniu przewidzianych przepisami prawa warunków, niekiedy

* Mgr Marta Czakowska, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy.

** Mgr Michał Czakowski, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy.

nie tylko ma prawo, ale i obowiązek w partycypowaniu władzy poprzez udział w wyborach do określonych organów, w wyborach osób do piastowania określonych stanowisk, udział w referendach, inicjatywie ustawodawczej, etc. Jedną z gwarancji funkcjonowania demokratycznego państwa prawa jest zapewnienie podstawowych praw i wolności obywatelskich, w tym w szczególności praw wyborczych. Katalog tych praw określony jest zarówno w umowach międzynarodowych, jak i w ustawodawstwie poszczególnych państw¹. Zasady prawa wyborczego kształtowane były na przestrzeni XIX i XX wieku. Do katalogu zasad prawa wyborczego, występujących w postaci przymiotników wyborczych, zgodnie także z postanowieniami Kodeksu Dobrej Praktyki w Sprawach Wyborczych² zalicza się: zasadę powszechności – będącą w opozycji do ograniczeń stwarzanych przez cenzusy; zasadę bezpośredniości – w przeciwieństwie do wyborów pośrednich; zasadę równości – uniemożliwiającą uprzywilejowanie jednej grupy wyborców kosztem drugiej; zasadę tajności głosowania wyłączającą jawność głosowania, która ogranicza swobodne podjęcie decyzji przez wyborcę. Katalog zasad prawa wyborczego uszczegółowionych w ustawodawstwach poszczególnych państw nie budzi większych wątpliwości. Przedstawiciele doktryny prawa konstytucyjnego, nauk humanistycznych, jak socjologia i politologia prowadzą dyskurs dotyczący m.in. roli systemów wyborczych w wąskim znaczeniu³. Elementem procesu wyborczego jest także sam akt głosowania. Sposoby głosowania nie zmieniają się w szybkim tempie. Dominującym sposobem głosowania w państwach demokratycznych jest nadal osobiste oddanie głosu przez zakreślenie na papierowej karcie do głosowania nazwiska kandydata lub kandydatów.

Wraz z rozwojem społeczeństwa informacyjnego, mając na względzie wysokie wskaźniki absencji wyborczej oraz ogólny brak aktywności i zaangażowania społeczeństwa w życie obywatelskie, pojawiła się koncepcja wprowadzenia nowych rozwiązań w zakresie samego aktu głosowania. Wiele państw, w tym Belgia, Estonia, Francja, Łotwa, Wielka Brytania, Hiszpania, Holandia, Szwecja, Brazylia, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Niemcy, Irlandia a od ubiegłego roku również Polska, wprowadziły lub są na etapie wprowadzania usprawnień samego procesu wyborczego, poprzez wykorzystanie technik cyfrowych lub zmodyfikowania metod tradycyjnego aktu głosowania. Przykładem tego rodzaju praktyki jest zastosowanie alternatywnych sposobów głosowania, do których zalicza się: głosowanie korespondencyjne – za pomocą operatora pocztowego; głosowanie przez pełnomocnika – poprzez udzielenie pełnomocnictwa do głosowania w jego

¹ M. Chmaj, *Zagadnienia ogólne*, [w:] M. Chmaj, W. Skrzydło, System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2008, s. 13.

² Kodeks Dobrej Praktyki w Sprawach Wyborczych. Wytyczne i Raport Wyjaśniający przyjęty przez Europejską Komisję na rzecz Demokracji Przez Prawo (tzw. Komisję Wenecką) na 52 sesji w lipcu i październiku 2002 roku, następnie przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w 2003 roku określa zasady europejskiego dziedzictwa wyborczego.

³ K.W. Czaplicki, *Alternatywne sposoby głosowania (zarys problemów)*, [w:] S. Grabowska, R. Grabowski (red.), Alternatywne sposoby głosowania a aktywizacja elektoratu, Rzeszów 2007, s. 29.

imieniu; e-voting – za pomocą urządzeń – maszyn, tzw. głosomatów ; e-voting zdalny z wykorzystaniem wielu współczesnych technologii (np. internet).

Długo oczekiwana kodyfikacja prawa wyborczego w Polsce nastąpiła dnia 5 stycznia 2011 roku, kiedy została uchwalona ustawa Kodeks wyborczy⁴, dalej kw. Od momentu podpisania ustawy przez Prezydenta, była już kilkakrotnie nowelizowana. W toku prac legislacyjnych nad kw zdecydowano o wprowadzeniu do polskiego systemu prawa wyborczego następujących alternatywnych sposobów głosowania: głosowania korespondencyjnego w obwodach głosowania utworzonych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej (novum) oraz głosowania przez pełnomocnika dla określonej w ustawie grupy osób⁵. W dniu 27 maja 2011 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Kodeks wyborczy, na mocy której w kw dodany został rozdział 7 a „Głosowanie korespondencyjne przez wyborców niepełnosprawnych”⁶.

1. Głosowanie korespondencyjne

Głosowanie korespondencyjne to forma alternatywnego sposobu głosowania polegająca na tym, że wyborca, który uprzednio wyrazi w sposób przewidziany w określonych aktach normatywnych wolę skorzystania z tej formy głosowania, otrzyma od właściwego organu wyborczego przesyłkę zawierającą wszelkie niezbędne narzędzia do zrealizowania tego rodzaju aktu głosowania⁷. W rozdziale 8 kw został określony przez ustawodawcę tryb głosowania korespondencyjne w obwodach głosowania utworzonych za granicą. Z tej formy głosowania może skorzystać wyborca przebywający za granicą i posiadający ważny polski paszport lub w przypadku obywatela Unii Europejskiej niebędącego obywatelem polskim posiadający ważny paszport lub inny dokument stwierdzający tożsamość, który uprzednio został wpisany do spisu wyborców sporządzanego przez właściwego terytorialnie konsula. Zamiar głosowania korespondencyjnego może być zgłoszony właściwemu terytorialnie konsulowi do 15 dnia przed dniem wyborów w jednej z wybranych przez wyborcę form: ustnie, pisemnie, telegraficznie, telefaksem lub w formie elektronicznej (art. 63 § 1 i 2 kw). W zgłoszeniu zamiaru skorzystania z tej formy głosowania, winny być zawarte niezbędne dane identyfikujące wyborcę, w szczególności imię, nazwisko, numer ewidencyjny PESEL, numer ważnego dokumentu paszportowego, oznaczenie adresu, na który ma być wysłany pakiet wyborczy. W sytuacji, gdy w danym dniu odbywają się więcej niż jedne wybory, wyborca winien jest określić, w których wyborach

⁴ Dz.U. Nr 21, poz. 112 z późn. zm.; ustawa wchodzi w życie z dniem 01 sierpnia 2011 roku.

⁵ Po raz pierwszy forma głosowania została zastosowana w wyborach na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, które odbyły się w dniach 20 czerwca 2010 roku oraz 04 lipca 2010 roku.

⁶ Nr druku 2800.

⁷ B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych*, Warszawa 2010, s.v. głosowanie korespondencyjne.

zamierza wziąć udział. Zgłoszenie wyborcy może obejmować każdy z rodzajów przeprowadzanych wyborów. Zgodnie z art. 65 kw, konsul niezwłocznie po otrzymaniu od właściwej komisji wyborczej kart do głosowania, jednak nie później niż do 10 dnia przed dniem wyborów, wysyła do wyborcy wpisanego do spisu wyborców, który uprzednio wyraził wolę głosowania korespondencyjnego, pakiet wyborczy. Przesyłka z pakietem wyborczym zawiera zaadresowaną kopertę zwrotną, kartę bądź karty do głosowania, kopertę na kartę bądź karty do głosowania, oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu na karcie do głosowania oraz instrukcję głosowania. W dalszej kolejności wyborca głosujący korespondencyjnie po wypełnieniu karty do głosowania wkłada ją do koperty na kartę do głosowania, którą zakleja, a następnie kopertę tę wkłada do koperty zwrotnej łącznie z podpisanym oświadczeniem i przesyła ją na własny koszt na adres właściwego konsula. Konsul po otrzymaniu koperty zwrotnej, przekazuje ją właściwej obwodowej komisji wyborczej, nie później niż 3 dnia przed dniem wyborów. Koperty zwrotne przekazane w przypisanym terminie przez konsula są wrzucane do urny wyborczej, natomiast każda koperta zwrotna doręczona po tym terminie, jest niszczone. Szczegółowy tryb, obejmujący takie zagadnienia jak tryb przekazywania pakietu wyborczego, sposób zabezpieczenia urny wyborczej, sposób postępowania z kartami do głosowania przekazanymi w kopertach zwrotnych, sposób postępowania z kopertami zwrotnymi dostarczonymi do obwodowej komisji wyborczej po zakończeniu głosowania, zostanie określony przez Państwową Komisję Wyborczą w drodze uchwały, po zasięgnięciu opinii ministra właściwego do spraw zagranicznych.

Zgodnie z uchwaloną w dniu 27 maja 2011 roku ustawą o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę – Kodeks wyborczy, w przepisach kw dodany zostanie rozdział 7 a obejmujący regulacje dotyczące głosowania korespondencyjnego przez wyborców niepełnosprawnych (przepisy art. 61 a do 61 i). Z tego rodzaju sposobu głosowania może skorzystać wyborca niepełnosprawny o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.. Wykluczono możliwość takiego sposobu głosowania w przypadku głosowania w odrębnych obwodach głosowania, tj. utworzonych w zakładach leczniczych, w domach pomocy społecznej, w jednostkach penitencjarnych, w domach studenckich oraz w sytuacji, gdy wyborca udzielił pełnomocnictwa do głosowania. Zamiar głosowania winien być zgłoszony wójtowi do 21 dnia przed dniem wyborów w formie ustnej, pisemnej, telefaksem lub w formie elektronicznej. Zgłoszenie powinno niezbędne dane osobowe nazwisko i imię, imię ojca, datę urodzenia, numer ewidencyjny PESEL wyborcy niepełnosprawnego, oświadczenie o wpisaniu wyborcy do rejestru wyborców w danej gminie, oznaczenie wyborów, których dotyczy zgłoszenie, a także wskazanie adresu stałego zamieszkania, na który ma być wysłany pakiet wyborczy, kopię aktualnego orzeczenia właściwego organu orzekającego o ustaleniu stopnia niepełnosprawności. Wyborca niepełnosprawny może w zgłoszeniu także zażądać przesłania wraz z pakietem wyborczy nakła-

dek na karty do głosowania sporządzonych w alfabecie Braille’a. Podobnie jak w przypadku głosowania korespondencyjnego w obwodach głosowania utworzonych poza granicami kraju, tak i w omawianej sytuacji, gdy w jednym dniu odbywają się więcej niż jedne wybory, wyborca w jednym zgłoszeniu winien jest określić, w których wyborach zamierza wziąć udział. Zgłoszenie wyborcy może obejmować każdy z rodzajów przeprowadzanych wyborów, a także, jeśli będzie miało miejsce, ponowne głosowanie w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej lub wyborach wójta. W przypadku wystąpienia braków w takim zgłoszeniu, wójt lub upoważniony przez niego pracownik, wzywa do jego uzupełnienia w terminie 3 dni. Niedopełnienie tej czynności, skutkuje pozostawieniem zgłoszenia bez rozpoznania, o czym wyborca jest przez organ poinformowany. Wyborcy niepełnosprawnemu, który zgłosił zamiar głosowania korespondencyjnego, wysłany zostaje pakiet wyborczy, który otrzymać powinien najpóźniej na 7 dni przed dniem wyborów. Niezwykle istotne jest to, iż pakiet wyborczy doręcza się wyłącznie do rąk własnych wyborcy niepełnosprawnego, po okazaniu dokumentu potwierdzającego tożsamość i pisemnym pokwitowaniu odbioru. Zatem nie jest możliwe zastosowanie instytucji doręczenia zastępczego, o którym mowa w ustawie Kodeks postępowania administracyjnego. Jeżeli odbierający nie może potwierdzić odbioru, doręczający sam stwierdza datę doręczenia oraz wskazuje odbierającego i przyczynę braku jego podpisu. W przypadku nieobecności wyborcy niepełnosprawnego pod wskazanym adresem doręczający umieszcza zawiadomienie o terminie powtórnego doręczenia w oddawczej skrzynce pocztowej lub, gdy nie jest to możliwe, na drzwiach mieszkania wyborcy, który wyznaczany jest nie później niż 3 dni od dnia pierwszego doręczenia. Niedoręczone pakiety wyborcze przekazywane obwodowej komisji wyborczej do zakończenia głosowania, natomiast w sytuacji, gdy okoliczności obiektywne uniemożliwiły dochowanie tego terminu, pakiety wyborcze przekazywane są właściwemu dyrektorowi delegatury Krajowego Biura Wyborczego. W skład pakietu wyborczego wchodzi koperta zwrotna, karta lub karty do głosowania, koperta na kartę lub karty do głosowania na kartę do głosowania, instrukcja głosowania korespondencyjnego, nakładki na karty do głosowania sporządzone w alfabecie Braille’a – jeżeli wyborca zażądał ich przesłania; oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu na karcie do głosowania. Wyborca niepełnosprawny głosujący korespondencyjnie po wypełnieniu karty do głosowania wkłada ją do koperty na kartę do głosowania, zakleja, a następnie kopertę tę wkłada do koperty zwrotnej łącznie z podpisanym załączonym oświadczeniem przesyła ją do właściwej obwodowej komisji wyborczej. Wysyłka takiej koperty jest wolna od opłat. Koperty zwrotne doręczane są do właściwych obwodowych komisji wyborczych w godzinach głosowania. Wyborca niepełnosprawny może w godzinach głosowania osobiście doręczyć kopertę zwrotną do obwodowej komisji wyborczej w obwodzie głosowania, w którym jest wpisany do spisu wyborców. Koperty zwrotne doręczone do obwodowej komisji wyborczej po zakończeniu głosowania, bądź niedoręczone do obwodowej komisji wyborczej do zakończenia głosowania – przekazywane są właściwemu dyrektorowi delegatury Krajowego

Biura Wyborczego. Państwowa Komisja Wyborcza określi w drodze uchwały sposób postępowania z kopertami zwrotnymi doręczonymi do obwodowej komisji wyborczej do zakończenia głosowania, sposób postępowania z kopertami zwrotnymi doręczonymi do obwodowej komisji wyborczej po zakończeniu głosowania, sposób postępowania z kopertami zwrotnymi zawierającymi niezaklejone koperty na kartę do głosowania oraz sposób postępowania z pakietami wyborczymi nieodebranymi przez wyborcę niepełnosprawnego.

2. Głosowanie przez pełnomocnika

Głosowanie przez pełnomocnika to jeden z alternatywnych sposobów głosowania polegający na tym, iż wyborca w sposób prawem przewidziany upoważnia innego wyborcę do oddania głosu w jego imieniu⁸. Niewątpliwie pełnomocnictwa do głosowania może udzielić wyłącznie ten wyborca, który dysponuje czynnym prawem wyborczym. W rozdziale 7 kw ustawodawca uregulował instytucję głosowania przez pełnomocnika (art. 54-61). Prawo do skorzystania z tej formy głosowania przysługuje wyłącznie następującym grupom osób: wyborcom o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. z 2010 r. Nr 214, poz. 1407, z późn. zm.) oraz wyborcom, którzy najpóźniej w dniu głosowania ukończą 75 rok życia. Ustawodawca wykluczył możliwość zastosowania tej formy głosowania w odrębnych obwodach głosowania oraz w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich. Krąg osób, którym umocowanie może być udzielone, został także ściśle określony w przepisach kw. Pełnomocnikiem może być tylko osoba wpisana do rejestru wyborców w tej samej gminie, co udzielający pełnomocnictwa do głosowania lub posiadająca zaświadczenie o prawie do głosowania. Pełnomocnictwo do głosowania można przyjąć tylko od jednej osoby. Wyjątkiem od tej reguły jest możliwość przyjęcia pełnomocnictwa do głosowania od dwóch osób, jeżeli co najmniej jedną z nich jest wstępny, zstępny, małżonek, brat, siostra lub osoba pozostająca w stosunku przysposobienia, opieki lub kurateli w stosunku do pełnomocnika. Pełnomocnikiem nie może być osoba wchodząca w skład komisji obwodowej właściwej dla obwodu głosowania osoby udzielającej pełnomocnictwa do głosowania, a także mężowie zaufania, jak również kandydaci w danych wyborach. Organem właściwym do przyjęcia oświadczenia woli o udzieleniu pełnomocnictwa do głosowania jest wójt (lub upoważniony przez niego pracownik urzędu gminy). Akt pełnomocnictwa do głosowania sporządzany jest na wniosek wyborcy wniesiony do wójta gminy, w której wyborca jest wpisany do rejestru wyborców, najpóźniej w terminie 10 dni przed dniem wyborów. Wniosek powinien zawierać: nazwisko i imię (imiona), imię ojca, datę urodzenia, numer ewidencyjny PESEL oraz adres zamieszkania

⁸ B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa wyborczego...*, s.v. głosowanie przez pełnomocnika.

zarówno wyborcy, jak i osoby, której ma być udzielone pełnomocnictwo do głosowania, a także wyraźne oznaczenie wyborów, których dotyczy pełnomocnictwo do głosowania. Wniosek o sporządzenie aktu pełnomocnictwa do głosowania winien zawierać następujące załączniki: kopię aktualnego orzeczenia właściwego organu orzekającego o ustaleniu stopnia niepełnosprawności osoby mocodawcy, pisemną zgodę osoby mającej być pełnomocnikiem, zawierającą jej nazwisko i imię (imiona) oraz adres zamieszkania, a także nazwisko i imię (imiona) osoby udzielającej pełnomocnictwa do głosowania oraz kopię zaświadczenia o prawie do głosowania wydanego osobie mającej być pełnomocnikiem – w przypadku gdy osoba ta nie jest wpisana do rejestru wyborców w tej samej gminie co udzielający pełnomocnictwa do głosowania. Wnioskodawca może, w przypadku stwierdzenia przez organ wydający akt pełnomocnictwa wad we wniosku, wezwać do ich usunięcia w terminie 3 dni. Jeżeli wad nie można usunąć albo nie zostały one usunięte w terminie, organ ten odmawia sporządzenia aktu pełnomocnictwa do głosowania. Odmowę sporządzenia aktu pełnomocnictwa do głosowania, wraz z uzasadnieniem, doręcza się niezwłocznie wyborcy. Cofnięcie pełnomocnictwa do głosowania następuje przez złożenie najpóźniej na 2 dni przed dniem wyborów stosownego oświadczenia wójtowi gminy, w której sporządzono akt pełnomocnictwa do głosowania, lub doręczenie takiego oświadczenia właściwej obwodowej komisji wyborczej w dniu głosowania. Wygaśnięcie pełnomocnictwa do głosowania następuje z mocy prawa w sytuacji śmierci lub utraty prawa wybierania przez udzielającego pełnomocnictwa do głosowania lub pełnomocnika, braku przesłanek do jego sporządzenia, uprzedniego głosowania osobistego przez osobę udzielającą pełnomocnictwa do głosowania. Przed przystąpieniem do głosowania pełnomocnik obowiązany jest okazać obwodowej komisji wyborczej dokument umożliwiający stwierdzenie jego tożsamości oraz akt pełnomocnictwa do głosowania. Z delegacji ustawowej wynika, iż minister właściwy do spraw administracji publicznej będzie organem właściwym do ustalenia w porozumieniu z Państwową Komisją Wyborczą szczegółowego trybu postępowania w sprawie sporządzenia aktu pełnomocnictwa do głosowania.

* * *

Propozycje wprowadzania alternatywnych sposobów głosowania nie stanowią novum w pracach legislacyjnych z zakresu prawa wyborczego. Począwszy od 1992 roku, każdy z projektów ordynacji wyborczej przedkładany przez Państwową Komisję Wyborczą, zawierał rozdział zatytułowany „Głosowanie korespondencyjne”⁹. Kolejnym inicjatorem zmian w tym zakresie był Instytut Spraw Publicznych kierowany wówczas przez profesor Lenę Kolarską-Bobińską. Jednak propozycje te nie znalazły uznania ustawodawcy aż do 2009 roku. W doktrynie nadal istnieje spór, czy formy alternatywne głosowania nie naruszają katalogu zasad prawa

⁹ Blżej K. Skotnicki, *Głosowanie przez przedstawiciela*, [w:] S. Grabowska, R. Grabowski (red.), *Alternatywne sposoby głosowania a aktywizacja elektoratu*, Rzeszów 2007, s. 120.

wyborczego – w szczególności zasady bezpośredniości, zasady tajności i zasady równości¹⁰. Niezwykle zróżnicowana, oscylująca co do zasady wokół niskiej, frekwencja wyborcza w ostatnim dwudziestolecium w poszczególnych wyborach i referendach (od 20,87% w wyborach do Parlamentu Europejskiego, po 68,7% w drugiej turze wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 1995 roku), była jednym z czynników determinujących prace legislacyjne nad wprowadzeniem wybranych alternatywnych form głosowania. Wyborcy, dysponujący czynnym prawem wyborczy, często z przyczyn obiektywnych, niejednokrotnie związanych z ograniczeniami własnego ciała, wynikających z miejsca pobytu, nie posiadali sposobności, by zrealizować przysługujące im prawo. Wprowadzanie przypuszczalnych udogodnień dla wyborców przez ustawodawcę w okresie przygotowań do kolejnych wyborów, rodzi komentarze dotyczące intencji tych zmian – czy też nie jest to element kampanii wyborczej, mający na celu pozyskanie przychylności elektoratu, czy też należy traktować wprowadzenie tej instytucji jako „historyczną zmianę”¹¹. Badania wskazujące na wpływ zastosowania alternatywnych sposobów głosowania na zwiększenie frekwencji wyborczej w państwach, w których one funkcjonują, nie są miarodajne, bowiem często zależne jest od uwarunkowań geograficznych, kulturowych, społecznych. Trudno jest zatem jednoznacznie wskazać, w jakim stopniu wprowadzanie w polskim systemie wyborczym kolejnych form głosowania, będzie miało wpływ na frekwencję wyborczą. Jest to z pewnością jedna z form aktywizacji wyborczej obywateli, lecz nie jedyna¹². Reforma systemu edukacji w zakresie szeroko pojętych praw człowieka i obywatela, prowadzenie kampanii o charakterze społecznym, informacyjnym mającym na celu dotarcie do potencjalnego wyborcy w jak najszerszym zakresie, czy też powołanie ośrodka, instytucji, której zadaniem byłaby realizacja tych zamierzeń, z pewnością mogłoby stanowić remedium na zaaktywizowanie wyborcy obywateli. Wprowadzenie do polskiego systemu wyborczego zmiany w zakresie form głosowania należy, mimo mnogości problemów z tym związanych, wątpliwości natury prawnej i faktycznej, zastrzeżeń doktrynalnych, abstrahując także od kosztów zastosowania tych form, jak najbardziej oceniać pozytywnie. Mając jednak na względzie przede wszystkim ustanowienie kolejnych gwarancji dla realizacji zasady bezpośredniości, warto prowadzić dalsze badania i prace legislacyjne nad możliwością wprowadzania kolejnych alternatywnych form głosowania.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ <http://www.nto.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20110527/WYBORY2011/784346041> z dnia 27 maja 2011 roku; http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/518126,niepelnosprawni_beda_mogli_glosowac_korespondencyjnie.html z dnia 27 maja 2011 roku.

¹² Bliżej <http://www.isp.org.pl/files/18465202110670975001134118551.pdf>